

historical memory. All this is reflected and transmitted in generations of Ukrainians and in the Ukrainian world as a whole.

The lost of the Cossack State caused, on the one hand, treason, the commitment and adaptation of the representatives of some strata and layers Ukrainian society, such as the gods of the «Eneyida», the Voznys and the Vubornyi in «Natalka Poltavka», Fyntyk in «Moskal-Charivnyk».

These circumstances exacerbated national feelings, national feelings of responsibilities, the need for national self-determination-determination and self-affirmation on the basis of national ideological, traditionally, moral and ethical and spiritual values (Eney and the Trojans in «Eneyida», Natalka Poltavka in the stage play, Tatyana and Chuprun from «Moskal-Charivnyk»).

Investigation of these problems as rooting processes in the national spiritual space, the national way of life in general, and the eradication of them, leads to the con-

clusion that a person who is torn from the national soil becomes a spiritual, moral, ethical, social werewolf.

If we enter the strata of the national way of life, so a life becomes the foundation of the appearance of a new hero in Ukrainian literature - a nationally conscious person, a person with an effective life position. The formation of such fundamental foundations of the study of I. Kotlyarevsky's creativity is based not only on the ideas of the national state, but also on the understanding of the Ukrainian nation as a genus, based on the disclosure of the nature of the character of Eney and the Trojans, and aesthetic development of the folk world-view and poetics of oral folk art, the transition from class to a truly national understanding of the features of the plot and conflict, the formation of the characters of heroes etc.

Key words: National spirituality, national literature, Ukrainian world, Cossack state, genus, comic, tragic, dramatic, heroically exalted.

Надійшла до редакції 23.10.2019 р.

УДК 821.161.2.09Котляревський.08

Микола Степаненко

ДІЕСЛОВА БІГАТИ / БІГТИ В «ЕНЕЇДІ» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО: СЕМАНТИЧНИЙ І СИНТАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті з'ясовано особливості семантичної структури дієслів **бігати** / **бігти**; схарактеризовано їхні синтагматичні можливості в поемі «Енеїда» Івана Котляревського; розкрито, зокрема, специфіку сполучуваності цих основних носіїв валентності з просторовими, інтенціальними, квалітативними компонентами; виняткову увагу приділено морфемній будові досліджуваних вербативів, впливові префіксів локативної орієнтації на їхній валентний потенціал.

Ключові слова: дієслова бігати / бігти, поема «Енеїда» Івана Котляревського, локативні префікси, припредикатні компоненти просторової, інтенціальної, квалітативної семантики, інтенсивність дії.

Дослідники мовної практики Івана Котляревського наголошували на багатстві лексичного складу творів цього письменника. У поемі «Енеїда» зафіксовано майже 7 тисяч слів, які входять до різних тематичних груп, лексико-семантичних підгруп: від слів – назв предметів побуту, знарядь праці, продуктів харчування до лексичних одиниць на позначення суспільно-політичних по-

нять, військових звань, абстрактних категорій. Важливо те, що вони, за незначним винятком, сформувавши основу сучасної лексико-семантичної норми, увійшли як ілюстрації до найавторитетніших лексикографічних джерел.

Об'єктом пропонованої праці є дієслова **бігти** / **бігати** в поемі Івана Котляревського «Енеїда», а **предметом** – їхній семантичний статус та синтагматичний ресурс.

Ідентифікувальною для розглядуваних вербативів є сема 'динамічне переміщення за допомогою ніг'. Значеннева відмінність між ними полягає в тому, що дієслово **бігти** репрезентує односпрямовану дію, а дієслово **бігати** – різноспрямовану дію, пор.: **Біжить** пан Турн і репетує, / **І просить** у своїх меча; / **Ніхто** сердеги не рятує / **Од рук** Троянських силача! (с. 291)¹ і ...**Як же** були [чесні пустомолки] на самоті, / **То молитовники** ховали, / **Казились, бігали, скакали** / **І гірше** де що в темноті (с. 139–140). У поемі «Енеїда» вербатив односпрямованої дії кількісно домінує над вербативом різноспрямованої дії (співвідношення 7:1).

¹ Надалі вказуватимемо лише сторінку використаного джерела.

Відомо, що лексеми *бігти* й *бігати* належать до розряду полісемантичних. В обстежуваному контексті вони регулярно експлікують значення «прискорено пересуватися на ногах; рухатися швидко, переставляючи ноги» і такі його лексико-семантичні варіанти, як «поспішно йти кудись, до кого-, чого-небудь», «поспішати, поспішатися», «поспішно відступати, утікати». Роль суб'єкта в реченнях із цими основними носіями валентності виконують іменники – найменування людей за різними ономазіологічними характеристиками. Дієслово *бігти*, крім вирізненої, експлікує семантику «швидко рухатися (їхати, котитися і т. ін.) в якому-небудь напрямі»: ...*Ридван, мов вихор в полі, біг* (с. 110). Суб'єктну позицію в таких синтаксичних конструкціях заповнюють іменники – номінування засобів пересування. Інших значень – «швидко текти, плинути», «швидко минати, проходити, збігати в часі», «шумуючи під час кипіння, виливатися, литися через вінця (краї) посуду; швидко витікати» – у досліджуваному дискурсі не виявлено.

Дієслова *бігти* / *бігати* вживаються в неозначеній та особовій формі, причому типовою є остання (співвідношення 1:8). Інфінітив виконує або функцію головного члена односкладного інфінітивного речення, або другорядного члена речення, або є компонентом складеного дієслівного присудка: *Куди мні бігти!* – до могили! (с. 85); *Еней тут зараз взяв догадку, / Вели побігти по дяків...* (с. 168); *Хто де не дума – там ноує, / Хотів де бігти – там гальмує* (с. 180); ...*Бо Турн ганяв тогді на возі, / Зикратий же лежав в обозі, / Не в силах бігати, ні стоять* (с. 286). За особовою формою дійсного або наказового способу збережена роль простого дієслівного присудка: *Біжуть* [Низ], *летить, кричить щосили: / «Пеккату робити, фратер милий; / Невинному морє задаєш...»* (с. 229); ...*Хоть будуть голоса кричати, / Щоб ти оглянувся, прохати, / Гляди, не озирайся, біжи* (с. 123).

Інформативно достатні дієслова *бігти* / *бігати* в реченні рідше вживаються без конкретизаторів, а частіше програмують після себе залежні компоненти, які уточнюють реалізований ними план змісту різними семантичними характеристиками. Найчастіше описувані вербати детермінують квантитативні компоненти, які передають той або той ступінь інтенсивності вияву дії. Роль цих конститuentів виконують означальні прислівники, які можуть утворювати ступені порівняння, компаративні звороти, об'єкт порівняння в яких виражений іменником у називному відмінкові, підрядні речення міри і ступеня: ...*Біг* [Еней] *швидко, не остановлявся, / Увесь об колючки подрався...* (с. 124); *«Біжи лиш швидше в Карфагену, – / Зевес гінцеві так сказав...»* (с. 80); *Дали якраз до лісу тягу, / Бистріше бігли од хортів...* (с. 228); ...*Ірися низько поклонилась, / І в ліжничк зараз нарядилась, / Побігла з неба, як би хорт*

(с. 101); *По дзвону вся Латинь сунула / До храма, з криком всі неслись, / І навстяж двері одімкнула, / І Янус вибіг, як харциз* (с. 192); ...*Біг* [Еней] *так, що сам себе не чув...* (с. 124). Непродуктивний тип становлять структури, у яких припредикатний адвербатив указує на спосіб виявлення дії: *Як глядь нагору ненароком, / І там свого синка уздрів, / Побіг старий не просто – боком / І ввесь од радості згорів* (с. 152). Особливим семантико-стилістичним потенціалом наділені синтаксичні конструкції, у яких конкретизаторами плану змісту дієслів *бігти* / *бігати* є усталені звороти, що корелюють з атрибутивними прислівниками: ...*Всі бігли, аж не чули ніг* (с. 220); ...*Убив він* [Турн] *з Афідном Мерона / І зо всього побіг розгона, / Де Битіас в крові купавсь* (с. 239).

З-поміж регулярних репрезентантів позиції, яку програмують дієслова *бігти* / *бігати*, – локативні компоненти. У реченнях із вирізненным типом поширювачів спостережено таку закономірність: дієслово-предикат різноспрямованої дії детермінує просторові поширювачі, об'єднані значенням «різні (усі) точки простору», а дієслово-предикат односпрямованої дії – «конкретний простір». Пор.: ...*А Турн скрізь бігав і храбрився, / І тішивсь, що врага настиг* (с. 264), *«Ти знаєш, він який суцїга, / Паливода і горлоріз; / По світу як іще побіга, / Чийхсь багацько виле сліз»* (с. 66), *Паллант... / По фрунту бігав, турбувався, / Плигав, вертівся, ухилився, / Як огир в стаді, ярував* (с. 256) і *Боги, богині і півбоги, / Простоволосі, босонозі, / Біжать в Олімпську карवासар* (с. 242), *Прибігла фурия із пекла, / Яхидніша од всіх відьом...* (с. 176). Вербатив *бігати* репрезентує статичну та директивну семантику «місце дії» й «напрямок руху», а вербатив *бігти* – тільки директивне значення – «напрямок руху» в таких його локативних координатах, як «старт», «фініш», «старт + фініш».

Аналізований розряд доповнюють конструкції з інтенціонально детермінацією. Роль припредикатного члена в них виконує інфінітив: *«Здорова, любя, мила, доню, – / Юнона в радоцах кричить: – / До мене швидше, Тезифоню!» – / І ціловать її біжуть...* (с. 176).

Наступну групу формують конструкції з об'єктно-локативною семантикою. Їхню специфіку визначає те, що в припредикатній позиції вживаються іменники, які номінують людей: *Прибіг* [Еней] *к Троянцям, утомився / І оддыхати простягнувсь...* (с. 124); *О сон!.. / Пропає – од кого ти біжиш* (с. 199). Трапляються й такі синтаксичні структури, у яких поряд з аналізованим синкретичним компонентом функціонує інший об'єктний конститuent: ...*Прибіг гінець з письмом к Латину, / Нерадісну привіз новину...* (с. 183). Примітно, що в розглядуваних синтаксемах активно побутує прийменник *к*. Утворювані за його участю конструкції в сучасній українській мові сприймаються як синтаксичні архаїзми. У поемі

Івана Котляревського ця лексема і її фонетичні варіанти *ік*, *ко* вживаються 137 разів. На той час вона належала до розряду загальноновживаної лексики й уже зазнавала конкуренції з боку прийменника *до*, який також має високий ступінь продуктивності в «Енеїді» (215 уживань). Пор.: *Пішли к Дидоні до господи / Через великі переходи...* (с. 72) і *Заїде до Дидони в гості / І буде там бенкетовать...* (с. 70).

Окрему групу становлять синтаксичні конструкції, у яких основні носії валентності *бігати* / *бігти* одночасно детермінують семантично неоднорідні залежні компоненти, як-от: «об'єктний + просторово-інтенціональний»: *Дидона ж мала раз роботу, / Як з ним побігла на охоту, / Та грім загнав їх в темний льох...* (с. 78–79). За умови з'яви в реченні іншого об'єктного або вокативного конкретизатора синкретизм зникає: *Венера тільки що уздріла, / Що вже Троянці на човнах, / К Нептуну на поклон побігла, / Щоб не втопив їх у волнах* (с. 109).

Найпоширеніший різновид в «Енеїді» утворюють конструкції, які синхронно репрезентують локативну й інші типи семантики: «напрямок руху (старт) + напрям руху (фініш) + мета»: *Їх Сицилійці як уздріли, / То з города, мов подуріли, / До моря бігли всі зустрічать* (с. 88–89). Особливою продуктивністю вирізняються синтаксичні структури із семантичним описом «напрямок руху (старт або фініш) + спосіб дії»: *Еней від неї одступався, / Поки зайшов через поріг, / А далі аж не оглядався, / З двора в собачу ристь побіг* (с. 84); *Еней з Сивиллою старою / Із пекла бігли навпростець...* (с. 156); *...Мов ум змішався у вдови: / Побігла з криком вокруг вала / І голову коли пізнала / Свого синочка Евруса, / То на валу і розпласталась...* (с. 231).

Дієслова *бігти* / *бігати* мають префіксальну й безпрефіксну будову. Серед можливих префіксів, із якими вони сполучаються, форманти *на-*, *про-*, *по-*, *при-*, *ви-*, *за-*, *в-*. Ступінь продуктивності їх різний:

Префікси	<i>по-</i>	<i>при-</i>	<i>на-</i>	<i>про-</i>	<i>ви-</i>	<i>за-</i>	<i>в-</i>
Кількість уживань	10	5	1	1	1	1	1

Окремі з вичленованих префіксів виконують конститутивні функції. Конкретизуючи план змісту дієслова-предиката, вони вступають у відношення безпосередньої кореляції з прийменниками, які разом із субстантивними словоформами заповнюють припредикатну позицію. Наприклад, префікс *в-* реалізує інклюзивну семантику – «спрямованість до певного пункту з проникненням у нього»: *...Йому не снилось о приказі, / Як ось Меркурій в хату вбіг* (с. 81). Префікс *при-* зближує з префіксом *в-* те, що він також виразно реалізує локативне значення – «прибуття або доставлення у певне місце» [2, с. 235]: *Прибіг Меркурій засапавшись, / В три ряди піт з його котив...* (с. 80).

Активно вживаний префікс *по-* утратив свої словотворчі функції, зокрема семантику руху в напрямку від об'єкта. «Просторове значення<...> поєднане тут з аспектуальним значенням початку дії» [2, с. 233]: *Но як Арунт убив Камиллу, / Тоді Латинців жах напав, / Утратили і дух і силу, / Побігли, хто куди попав* (с. 279).

У досліджуваному поетичному тексті зафіксовано випадки іншого типу кореляції, коли префікс і прийменник репрезентують різнопланові локативні відношення. Так, префікс *про-*, для якого іманентним є транзитивне значення, може опосередковано корелювати на рівні семантики з директивним прийменником *між*, що є «носієм функції проміжковості» [2, с. 146–147]: *Як блискавка проходить тучу, / Він [Низ] так пробіг вразі між кучу / І до Волсента докосивсь...* (с. 229).

Виразником інтенсивності дії, яку реалізують лексеми *бігти* / *бігати*, крім правобічних поширювачів, оформлених за зразком обставин міри і ступеня, підрядних речень міри і ступеня, нерідко є контекстуальне оточення. Мовиться передусім про інші дієслова з виразно задекларованою інтенсивністю, з якими аналізовані лексичні одиниці утворюють однорідний ряд: *Біжить* [Турн], *кричить, маха руками / І грізними велить словами / Латинцям і Рутульцям бой / З Енейцями перервати* (с. 290). Градація, про яку йдеться, стає ще відчутнішою за умови функціонування при якому-небудь компонентів однорідного ряду інтенсифікатора, що має різну формально-граматичну структуру: *Турн... / Трубить в ріжок! – оп'ять тривога / Кричать, біжать, спішать якмога...* (с. 250); *Еней з Дидоною возились, / Як з оселедцем сірий кіт; / Ганяли, бігали, казились, / Аж лився деколи і піт* (с. 78), *Дидона тяжко зажурилась, / Ввесь день не їла, не пила; / Все тосковала, все нудилась, / Кричала, плакала, ревла, / То бігала, як би шалена, Стояла довго тороплена, Кусала ногті на руках...* (с. 84). Однорідні ряди поряд із дієсловами руху формують дієслова мовлення, емоційно-психологічного стану тощо. Регулярною для них є актуалізація семи 'надмірний вияв дії, процесу, стану'.

Отже, дієслова *бігати* / *бігти*, які мають спільне й відмінне в плані семантики, найвиразніше створюють динамізм у поемі «Енеїда». Вони активно виявляють ті синтагматичні властивості, які, за винятком хіба що конструкцій із прийменником *к* (*ік*, *ко*), послідовно зберегла сучасна українська мова. Досліджувані вербативи, сполучаючись із залежними від них компонентами різної формально-граматичної організації, виконують важливі текстотвірні функції.

Література

1. Павлова Р. Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с древнеболгарским языком / Р. Павлова. – София : БАН, 1977. – 239 с.

2. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : монографія / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 285 с.

Використане джерело

1. Котляревський І. П. Повне зібрання творів : у 2 т. / І. П. Котляревський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1952. – Т. 1. – 536 с.

Mykola Stepanenko

VERBS BIHATY / BIHTY IN «AENEID» OF IVAN KOTLIAREVSKYI: SEMANTIC AND SYNTAGMATIC ANALYSES

*The article emphasizes that the rich lexical resource of Ivan Kotliarevskyi's poem «Aeneid», with a few exceptions, entered the modern lexical-semantic norm. The main attention in the work is devoted to clarification of the semantic specification and syntagmatic possibilities of bihaty/bihty (run/ hurry) verbs. It is proved that these verbs, combined with a common seam «dynamic transferring with the help of feet», reveal features at the level of value: bihty represents unidirectional action, and bihaty – multidirectional. This semantic specificity affects the irconnecting potential: the verb-predicate **bihty** programs the locative components with the semantics of the direction of motion, and **bihaty** – with the semantics of the place of action and the direction of motion. All po-*

*ssible types of spatial or eaders, their lexical-semantic composition are established. The influence of the prefix on the compatibility of the verbs was also stated, and they pesof prefix-prepositional correlation with such concrete implementations as direct and indirect prefix-prepositional correlation were established. The article researches the nature of typical quantitative spreaders for the verbs **bihty** / **bihaty**, represented by attributive adverbatives, comparative structures, the object of comparison in which is expressed by a noun in the nominative case, by subordinate clauses of measure and degree. The irregular pattern for the discourse researched «bihty + intentional spreader» is stated; its lexical-semantic structure at the level of the dependent constituent is described. Author analyses the typology of object-locative semantics, the generation of which is determined by verb nouns – names of people, the conditions for the disappearance of syncretism are determined. Finally, the structures in which the verbs **bihty/bihaty** (hurry / run) simultaneously determine semantically heterogeneous dependent components (object-locative-intentional, locative-quantitative) are outlined and described. Contextual analysis is involved in the interpretation of linguistic facts concerning syntagmatic verbs **bihty** / **bihaty**.*

Key words: *bihty / bihaty verbs, Ivan Kotliarevskyi's poem «Aeneid», locative prefixes, prepredicative components of spatial, intentional, qualitative semantics, intensity of action.*

Надійшла до редакції 04.10.2019 р.

УДК 811.161.2+81'342/344]+38

Людмила Українець

ЗВУКОВИЙ КОНТИНУУМ У КОНОТАЦІЙНОМУ ВИМІРІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Написана в руслі дослідження конотаційного потенціалу вокальних і консонантних одиниць та їхніх сполук, стаття містить новий погляд на звуковий континуум як маркер ментально-вербального буття національних концептів у поетичному дискурсі І. П. Котляревського.

Ключові слова: *конотація, звуковий континуум, асоціація, голосні, сонорні, шумні приголосні, поетичний дискурс.*

Звуковий континуум – це максимально інформативний критерій для параметризації мовної картини світу в контексті окреслення її національної самобут-

ності за шкалою суспільних цінностей. Характеристика звукового ладу поетичного дискурсу І. П. Котляревського з позицій породження фонетичної конотації – додаткових прагматичних і семантичних співзначень голосних, приголосних та їхніх сполук – уможливила концептуально й аксіологічно мотивовану ідентифікацію національного колориту живої української мови як культурно-історичної знакової реальності, а понад усе – гідну подиву духовну високість могутнього народного таланту.

У сучасному науковому дискурсі мова творів Івана Петровича Котляревського – бурлескно-трагедійної поеми «Енеїда», соціально-побутової драми